

W TRAMPKACH NA RUSA

WARSZTATY
BYDGOSKI MARZEC 1981 R.

DANUTA KOPIŃSKA-KOŁOWACIK

Seminarium od PRL do III RP projekt

Warsztaty – Bydgoski Marzec 81’- „W trampkach na Rusa”

I. Opis głównych założeń projektu:

1. Adresaci- młodzież licealna.
2. Głównym celem projektu jest zwrócenie uwagi na wydarzenia Marca 1981 r., jako jeden z tzw. Miesięcy Symboli, który wydaje się, że nie jest wystarczająco obecny w powszechnym odbiorze.
Uświadomienie faktu, iż wydarzenia bydgoskie doprowadziły do jednego z największych w historii Polski strajku „ Tak więc był to moment, w którym rząd był izolowany jak nigdy. Kto go popierał, skoro komitety zakładowe partii rządzącej strajkowały przeciw niemu, razem z nami? To był okres maksymalnej mobilizacji i siły „Solidarności” i największej słabości drugiej strony”. (Karol Modzelewski [w:] Kryzys bydgoski w relacjach świadków, opr. A. Dębska, M. Kowalczyk, Warszawa 2013, S. 78)
3. Efekty spodziewane: upowszechnienie wiedzy na temat przebiegu i przede wszystkim znaczenia tego protestu społecznego,
- zwrócenie uwagi na zaangażowanie młodzieży i innych środowisk w wspólnej walce o wartości demokratyczne.

II. Przebieg i realizacja projektu:

1. Ramy czasowe projektu- marzec- czerwiec 2023 r.
Marzec- młodzież otrzymuje informacje o projekcie (instrukcje do zadań, wykaz literatury i źródeł),
2. Podział klasy na zespoły, przydział zadań.
3. Kwiecień- maj, młodzież pracując w zespołach eksperckich przygotowuje informacje na temat: Wydarzenia Marca 81’ -zespół I; zdjęcia (historia i współczesność- najważniejsze miejsca związane z Kryzysem Bydgoskim)- zespół II, biogramy bohaterów i uczestników wydarzeń Marca 1981 r. – zespół III (portfolio)
4. Finał:
czerwiec- podsumowanie projektu- warsztaty dla klasy, która realizowała projekt, zakończone przygotowaniem trasy spaceru historycznego.
a) Młodzież, która wcześniej przygotowywała portfolio, zostaje podzielona na nowe zespoły, tak, aby w każdej grupie na warsztatach znalazło się po jednym przedstawicielu wcześniejszych zespołów eksperckich, tworzących portfolio. Nowo utworzone zespoły na podstawie instrukcji przygotowanej przez nauczyciela pracują w grupach nad otrzymanymi materiałami, po wykonaniu zadań zgodnych z instrukcjami młodzież prezentuje efekty pracy.
-odpowiada na pytania,
-tworzy kolaż z materiałów ikonograficznych (złożony ze zdjęć z wydarzeń Marca 1981 r. oraz wykonanych przez uczniów zdjęć przygotowanych w portfolio)
-nanosi na oś czasu najważniejsze wydarzenia,
-przygotowuje trasę wycieczki: Śladami wydarzeń Bydgoskiego Marca 1981 r.
b) nauczyciel po zakończeniu pracy zespołów uczniowskich wyjaśnia okoliczności zawarcia tzw. porozumienia warszawskiego z 30 marca 1981r., które zadecydowało o odwołaniu strajku generalnego zapowiadanego przez „Solidarność”, z kolei

władza zobowiązała się do wyjaśnienia sprawy pobicia związkowców. Ostatecznie rolniczą „Solidarność” zarejestrowano 12 maja 1981r.

- c) Refleksja młodzieży- Czy zasadny jest tytuł projektu „W trampkach na Rusa”
Po wysłuchaniu uczniowskich refleksji, nauczyciel wyjaśnia kontekst użycia tego sformułowania.
- d) oprowadzanie równieśnicze- młodzież uczestnicząca w projekcie staje się przewodnikiem dla pozostałych klas, które w ostatnim tygodniu roku szkolnego w czerwcu przejdą Szlakiem wydarzeń Marca 81’.

III. Załączniki i materiały pogładowe:

Instrukcja dla zespołów: (każdy zespół otrzymuje w kopercie instrukcje, relacje świadków, materiały ikonograficzne, plany miasta Bydgoszczy.

Na ścianie lub tablicy jest przygotowana przez nauczyciela Oś czasu uwzględniająca kolejne etapy konfliktu w marcu 1981 r., oraz plan miasta Bydgoszczy.

1.Przeczytajcie fragmenty wspomnień osób, które były uczestnikami lub świadkami wydarzeń Marca 1981r. w Bydgoszczy. Odpowiedźcie na dodatkowe pytania, które znajdziecie na kartach pracy.

2.Następnie spośród fotografii wybierzcie te, które Waszym zdaniem dotyczą wydarzeń opisanych w relacjach świadków i są ilustracją kolejnych etapów tego konfliktu. (Proszę wybrać zdjęcia, i umieścić na osi czasu, przygotować uzasadnienie wyboru, następnie zweryfikujcie swoje wybory na podstawie informacji, które znajdują się w kopertach z przygotowanym opisem wybranych zdjęć). Przygotujcie kolaż z wybranych zdjęć, tak, aby w graficzny sposób przedstawić wydarzenia.

3. Wybierzcie zdjęcia bohaterów tamtych dni oraz osób, które ponosiły odpowiedzialność za konflikt.

4. Zaznaczcie na mapie miejsca związane z najważniejszymi wydarzeniami tych gorących marcowych dni i zaplanujcie w ten sposób trasę wycieczki Śladami Bydgoskiego Marca.

5. Zastanówcie się, jakie znaczenie mają słowa, które stały się mottem tego warsztatu- „W trampkach na Rusa”... możecie posłużyć się również fragmentami cytowanych wspomnień, aby uzasadnić swoją decyzję.

Grupa I

- 1. Dlaczego rolnicy chcieli posiadać własny związek zawodowy?**
- 2. Dlaczego ówczesne władze były przeciwne rejestracji „Solidarności” rolników.**
- 3. Jakie okoliczności zadecydowały o tym, że to region bydgoski stał się silnym zapleczem dla organizacji tego ruchu?**

Tekst 1 (I)

Tadeusz Jakubek (działacz „Solidarności Chłopskiej”)

Nasza „Solidarność” uformowała się nieco później, niż to zrobili robotnicy. Inna była specyfika zrzeszania się i działania w zakładach pracy, gdzie w jednym miejscu znajdowało się wiele osób, a inaczej to wyglądało na wsi, gdzie gospodarstwo od gospodarstwa jest znacznie oddalone. Ponadto wieś była rozbita i skłócona.[...] Po okresie wojennej kolektywizacji chłopi byli bardzo nieufni i wszystko co nowe, przyjmowali z dużą ostrożnością.¹

Tekst 2 (I)

Gabriel Janowski (działacz niezależnego ruchu chłopskiego)

[...] Rolnicy w Polsce byli jedyną grupą niezależną ekonomicznie, choć częściowo podporządkowaną systemowi nakazowo – rozdzielczemu. Swoboda ekonomiczna rolników była znacznie większa niż robotników. I dlatego samoorganizacja tej grupy budziła taki opór władzy, która miała jeszcze w pamięci wielki niezależny ruch narodowy – PSL St. Mikołajczyka.²

Tekst 3 (I)

Tadeusz Jakubek (nakielanin, działacz „Solidarności Chłopskiej” i podziemia niepodległościowego w stanie wojennym)

8 lutego 1981 r. wspólnie z Solidarnością” robotniczą zorganizowaliśmy manifestację naszego Związku z żądaniem rejestracji. Mszę świętą w kościele Św. Wincentego a’Paulo odprawił biskup Jan Michalski, utwierdzając nas w słuszności działania. Głównym przesłaniem wygłoszonej homilii było, że prawo zrzeszania się jest niezbywalnym, naturalnym oraz przyrodzonym prawem i w związku z tym nie może być przez nikogo nadawane, a tym bardziej reglamentowane. Następnie około 20 tysięcy działaczy z powagą, hasłami i transparentami, udało się na Stary Rynek. W imieniu „Solidarności” głos zabrał Jan Rulewski, który mówił o aktualnej sytuacji w rolnictwie, strategii żywienia narodu oraz postulował podjęcie tej tematyki podczas obrad najbliższej sesji Wojewódzkiej Rady Narodowej w Bydgoszczy.³

Tekst 4 (I)

Stefan Pastuszewski (dziennikarz, działacz bydgoskiej „Solidarności”)

„Solidarności” chłopskiej nie chciano zarejestrować. W doktrynie socjalistycznej wieś i gospodarka żywnościowa były traktowane jako ważny element strategii państwa.

¹ Kryzys bydgoski w relacjach świadków, opr. A. Dębska, M. Kowalczyk, Warszawa 2013, S. 9,

² Tamże,

³ Tamże,

Zarejestrowanie chłopskiego związku przeszkodziłoby w procesie sterowania gospodarką. Chodziło też o to, by nie doszło do intensywnego rozwoju indywidualnych gospodarstw, bo własność to jest również poczucie wolności. [...]

Tekst 5 (I)

Lech Wałęsa (przewodniczący KKP)

Chłopi wywierali presję na „Solidarność”, żądali -i słusznie- naszego poparcia ich dążeń, tak jak poparli wcześniej nasze. Grupy inicjatywne chłopskiego związku, starzy działacze, pamiętający formy chłopskich samorządów jeszcze sprzed wojny- były najaktywniejsze na terenie regionu bydgoskiego. Zapadła decyzja, że sprawy tzw. kompleksu żywnościowego będą odtąd prowadzone przez związek tego właśnie regionu.⁴

⁴ Tamże, str. 11

Grupa II

1. Jak przebiegały przygotowania do strajku i w jaki sposób zorganizowano protest?

Tekst 1 (II) Marek Pasturczak (przewodniczący Komitetu Założycielskiego NSZZ „S” przy WZKiOR w Bydgoszczy)

Wśród chłopów rozpowiadano, że rolnicy zamierzają okupować gmach WZKiOR przy ulicy Zygmunta Augusta. W ścisłym zaś gronie organizatorów na miejsce strajku okupacyjnego wybrano ostatecznie gmach Stronnictwa Ludowego przy ulicy Dworcowej 87, ze względów technicznych (była tam kuchnia) i bezpieczeństwa (trudność przeprowadzenia akcji przez MO i SB). Decyzję o przybliżonym terminie podjął bydgoski MKZ, a datę ustalono na poniedziałek, 16 marca i powiadomiono o tym najaktywniejszych działaczy chłopskich.⁵

Tekst 2 (II) Antoni Kuś (działacz NSZZ „S” Rolników Indywidualnych)

O wyznaczonej godzinie przed Kółkami zebrało się około 40 osób. „Co robić?”- każdy pytał, bo drzwi były zamknięte na głucho, w oknach kraty, nie było żadnej możliwości wejścia do środka. Co teraz? Jakoś głupio wracać do swoich. Stoimy tak przed dworcem i stoimy, debatujemy, aż ktoś rzucił hasło, że blisko stąd jest Wojewódzki Komitet Zjednoczonego Stronnictwa Ludowego przy ulicy Dworcowej i że tam pójdziemy [...]⁶

Tekst 3 (II) Antoni Kuś

[...]od następnego dnia, kiedy tylko po mieście, ale i całej Polsce rozeszła się wieść, co zrobiliśmy, ludzie z „Solidarności” zaczęli nam znosić spiwory, koce, herbatę, kawę. Takiego odzewu, nigdy byśmy się nie spodziewali. Z dnia na dzień ofiarodawców przybywało. Oprócz wyrazów solidarności i zachęty do wytrwania, przywożono nam ze wsi nawet całe połówki świń. Piekarze dostarczali codziennie świeży chleb, a różni ludzie mleko, herbatę, napoje, kompoty. Kto wtedy słyszał, żeby w marcu jeść pomidory? A my mieliśmy całe walizy przywiezione spod warszawy. W krótkim czasie zebrał się tego spory zapas.

Już w pierwszych dniach poprali nas praktycznie wszyscy chłopscy działacze opozycji w regionie. Najodważniejsi, przede wszystkim ci z Komitetu Założycielskiego NSZZ Rolników Indywidualnych przyszli do budynku ZSL-u i już zostali z nami do końca. Powołaliśmy wspólny komitet strajkowy, którego przewodnictwo objął Roman Bartoszcze. Potem, z czasem kiedy dołączali inni spoza regionu, utworzyliśmy Ogólnopolski Komitet Strajkowy.⁷

Tekst 4 (II) Mieczysław Rakowski (wicepremier) w dzienniku:

17 marca

Wczoraj w Bydgoszczy około stu członków NSZZ „Solidarność” Rolników Indywidualnych wtargnęło do budynku Wojewódzkiego Komitetu [WK] ZSL i ogłosiło, że rozpoczynają bezterminowy strajk okupacyjny. Komitetem strajkowym dowodzi [Roman] Bartoszcze z gminy Inowrocław. Strajkujący domagają się uznania NSZZ „S” RI jako społeczno-zawodowego reprezentanta rolników. [’’] Bartoszcze zażądał przybycia do gmachu WK ZSL władz wojewódzkich. Zjawił się wicewojewoda Roman Bąk.[...] Komitet strajkowy zażądał przyjazdu do WK ZSL komisji rządowej.⁸

⁵ Tamże, str. 15,

⁶ Tamże,

⁷ Tamże, str. 16,

⁸ Tamże, str. 17,

Tekst 5 (II) Ksiądz Bogusław Jerzycki

W marcu dotarła do mnie wiadomość, że mój sąsiad z ulicy Fordońskiej, Jan Rulewski prosi, abym był kapelanem na ewentualnym strajku chłopów.[...] Gdy więc proklamowano strajk w budynku przy Dworcowej[...]Skontaktowałem się też telefonicznie z prymasem Wyszyńskim, który najpierw zapytał mnie: „Czy biją?” [...] Uzyskałem aprobatę by tam wchodzić i co jakiś czas relacjonować przebieg wydarzeń. Co dwa dni informowałem Prymasa o sytuacji. Ksiądz Prymas przekazał sugestię, aby poszerzyć grono doradców. [...] Odprawiłem mszę w największej sali budynku. Uczestnicy strajku bali się wywózki na Syberię, chcieli być na to przygotowani, większość z nich chciała się wyspowiadać. Gdy nadeszła wiadomość, że zjeżdżają do Bydgoszczy oddziały ZOMO ze Słupska i Szczytna – o czym nas poinformowali żołnierze z jednostki przy ulicy warszawskiej- rolnicy sporządzili dokładną listę zstrajkujących z adresami. Miałem ją wynieść ze strajku i powiadomić rodziny, gdyby zostali aresztowani.⁹

Tekst 6 (II)

Jan Rulewski

Chłopi zwrócili się do nas o pomoc, bo się bali. Ich było mało: 40-50. Musieliśmy się zmieniać. Wprowadziliśmy dyżury dużych zakładów sąsiadujących z nimi. Między innymi Zakłady Taboru Kolejowego i „Eltra” wytypowały pracowników do ochrony. Spaliliśmy tam- jateż. Pojawiły się przypuszczenia, że wezmą nas szturmem, ale na razie było cicho.¹⁰

⁹ Tamże,

¹⁰ Tamże, str. 18,

Grupa III

1. Jak przedstawiciele opozycji przygotowali się do uczestniczenia w sesji WRN?

2. Jakie kroki podjęła władza przed zaplanowaną sesją WRN?

Tekst 1 (III)

Tadeusz Szymańczak (działacz NSZZ „S” Rolników Indywidualnych):

18 marca 1981 r. do Ogólnopolskiego Komitetu Strajkowego [OKS] przyszedł przewodniczący MKZ-etu Bydgoszcz. Wspólnie z nami (uczestnikami strajku) analizowali oni sytuację i przygotowali się do wystąpienia w dniu 19 marca 1981 r. Stanowiska OKS i MKZ były zbieżne [...]. Zamierzano przedstawić stanowisko Rolników Indywidualnych. Wystąpienie członków „Solidarności” było uzgodnione wcześniej z prezydium WRN.¹¹

Tekst 2 (III) Jarosław Wenderlich (rzecznik prasowy i doradca prawny MKZ Bydgoszcz)

Przygotowywałem tę sesję pod względem prawnym. [...] Razem ze Stanisławem Mojzesowiczem i Krzysztofem Gotowskim udaliśmy się do prezydium Wojewódzkiej Rady narodowej. Najpierw nas prawie wyrzucili[...] Ja z kolei powiedziałem „Proszę państwa, my nie przyszliśmy, żeby robić burdy. Zaczniemy mówić o tym, co nas łączy, a nie o tym co dzieli.” To trafiło na podatny grunt, chociaż to była skomunizowana grupa. Wyznaczyli termin, potem z jakichś względów przesunęli na 19 marca. Myślę, że chodziło o zmobilizowanie sił milicyjnych i opracowanie planów.¹²

Tekst 3 (III)

Stefan Pastuszewski

Ten pomysł Rulewskiego wystąpienia na sesji był bardzo dobry. On nie tyle uwierzył w demokrację, co uważał, że stylem demokratycznym można rozbijać system.

Tekst 4

Bożena Mędlewska- Pankowska (radna WRN w Bydgoszczy, mieszkanka Nakła)

Okna naszego mieszkania wychodzą na szosę. I oni nieustannie jechali, kilka dni – dzień i noc takimi sukami... My ciągle staliśmy w oknach, patrzyliśmy i mówiliśmy: „Coś się będzie działo”. Te samochody jechały z Piły do Bydgoszczy.¹³

Tekst 5 (III)

Władysław Kubicki (mieszkaniec Bydgoszczy) w dzienniku:

18 marca

Na bydgoskich ulicach jest sporo milicjantów. Na murach plakaty zapraszające społeczeństwo na 19 marca pod gmach Urzędu Wojewódzkiego w Bydgoszczy przy ulicy Jagiellońskiej 3.¹⁴

Tekst 6 (III)

¹¹ Tamże,

¹² Tamże, str. 18-19,

¹³ Tamże, str. 19

¹⁴ Tamże, 20,

Anna Olszta (działaczka „Solidarności” w Dyrekcji Okręgowej Dróg Publicznych w Bydgoszczy:

Milicja była widoczna na ulicach. Odbywała się parada siły. Mój dyrektor poprosił mnie do siebie i mówi: Czy ty się wybierasz do WRN-u, na tę sesję?”. – „Tak”- „Wiesz, może nie idź. Tam będzie gorąco”.¹⁵

Tekst 7 (III)

Ewa Kowalska (przewodnicząca KZ NSZZ „S” w Wojewódzkiej Stacji Pogotowia Ratunkowego w Bydgoszczy)

19 marca pełniłam dyżur dzienny. Pamiętam moje zdziwienie, kiedy dowiedziałam się od pracowników w aptece, że przygotowują pakiety medyczne, które mają być dostarczone do WRN-u. Zastanawialiśmy się, po co pakiety medyczne w WRN-ie. Po zawiezieniu tych pakietów załoga karetki opowiadała, że wchodząc do budynku, w holu zobaczyli kilku „osiłków” w cywilu.¹⁶

¹⁵ Tamże, str. 22,

¹⁶ Tamże, str. 23

Grupa IV

1. Przedstaw przebieg wydarzeń w dniu 19 marca 1981r.

Tekst 1 (IV) Antoni Tokarczuk (wiceprzewodniczący MKZ Bydgoszcz):

Nas tam poszła grupa ponad trzydziestoosobowa. Zjawili się chłopci, odprowadzono nas. Jak się okazało, że jest taka możliwość, to weszliśmy większą grupą [pierwotnie władza zgodziła się na udział 9 -osobowej delegacji rolników), dlatego się nawet spóźniliśmy parę minut. Tam było poruszenie, trochę się wszyscy patrzyli w naszą stronę. Usiedliśmy w galerii dla publiczności, no i czekaliśmy.¹⁷

Tekst 2 (IV) Stefan Pastuszewski (zastępca redaktora naczelnego pisma „Wolne Związki”, działacz „S”)

Jako dziennikarz [...] byłem od samego początku sesji. To była godzina 10.00, natomiast grupa solidarnościowa weszła pół godziny później. Sala obrad wyglądała tak, że wejście było od strony prezydium i jak się szło na miejsce dla publiczności, to trzeba było przejść przez całe pomieszczenie. Ta grupa, która weszła wcale się źle nie zachowywała, ale sam przemarsz takiej grupy przez całą salę w sytuacji napięcia zrobił spore wrażenie. Wyraźnie wyczułem, że wszyscy się przerazili tej grupy.¹⁸

Tekst 3(IV) Jan Rulewski

[...] No i sesja trwa. Kolejne punkty są przerabiane. Według zapewnień mojego zastępcy, Gotowskiego, mieliśmy wystąpić w punkcie trzecim lub czwartym. Jednak zauważyłem nerwowe ruchy w prezydium, a przy wyczytywaniu porządku nie wspomniano o nas. [...] ¹⁹

Tekst 4 (IV) Włodzimierz Szymański (radny WRN)

Padł tekst o zakończeniu posiedzenia. Prezydium, które siedziało na podwyższeniu, może z dziesięć osób tam było, momentalnie zniknęło. [...] ²⁰

Tekst 5(IV) Antoni Tokarczuk

Nie spodziewaliśmy się zerwania sesji. To był dla nas rzeczywiście szok [...]. I nagle się okazało, że ludzie wstają z miejsc. Jasiu Rulewski zachował się przytomnie, poleciał do mikrofonu [...] Zaczął protestować, krzyżeć, że to jest kompromitacja.²¹

Tekst 6 (IV) Michał Bartoszcze

Rulewski podszedł do mikrofonu i zrozpaczony zaczął tak: „Spoliczkowano was, spoliczkowano nas, spoliczkowano chłopów...”²²

Tekst 7 (IV) Antoni Tokarczuk

Nastąpiła pewna dezorientacja, ale część radnych została, i nie dlatego, jak później mówił wojewoda Bąk, że szatnia nie zdążyła wydawać ubrań. Zostali ludzie, którzy chcieli słuchać, a nie uciekać wraz z prezydium. [...] ²³

¹⁷ Tamże, str. 26

¹⁸ Tamże str. 26

¹⁹ Tamże str. 27

²⁰ Tamże, str. 28

²¹ Tamże, str. 28

²² Tamże, str. 28

²³ Tamże, str. 30

Tekst 8 (IV) Włodzimierz Cieplý:

Na środku sali ukształtowały się dwie strony: po jednej radni, po drugiej „Solidarność” na czele z Wenderlichem [...]. Chodziło o zredagowanie wspólnego komunikatu i o to, żeby spróbować rozładować napięcie, bo na zewnątrz budynku zaczął rosnać tłum.²⁴

Tekst 9 (IV) Antoni Tokarczuk

Niebiesko mi się zrobiło w oczach [...] Z jednej strony mundurowi, cały sznur. Z drugiej – tajniacy- służba Bezpieczeństwa. Wtargnęli do nas. [...]²⁵

Tekst 10 (IV) Bożena Mędlewska- Pankowska

Ci solidarnościowcy się opierali, no i wtedy zaczęły się grzmoty. Według mojej oceny oni ich bili naprawdę mocno. Nie tyle szarpali, jak walili pałami. Krzyki były. I tak ich ciągle zagarniali – do drzwi, do drzwi.

Zebrali się przy tych drzwiach. Nie chcieli dać się wypchnąć, ktoś krzyknął: „Kobiety do środka!” I tak stanęli, osłonili kobiety- zrobił się z tych mężczyzn mur i zaczęli śpiewać hymn. To robiło niesamowite wrażenie, żadne słowa tego nie oddadzą. Potem działacz Bartoszcze zaintonował Rotę.²⁶

Tekst 11 (IV) Zdzisław Hetzig:

[...] zobaczyłem dużą grupę ludzi idącą ulicą Marchlewskiego w kierunku MKZ-etu. Na czele pochodu szedł Mariusz Łabentowicz. Gdy był już w odległości kilku metrów, zobaczyłem, że ma poszarpane ubranie i na twarzy krew. Gdy podszedł do mnie, powiedział, płacząc: Zdzichu, patrz co z nami zrobili”. Za Łabentowiczem stała grupa ludzi, trzymając kogoś na rękach. Dopiero, gdy mnie mijali, zobaczyłem, że to Jan Rulewski. Płakałem. [...]²⁷

Tekst 12 (IV) Aleksander Wiśniewski:

Stałem w tym czasie akurat w holu w MKZ-ecie. Rulewskiego przynieśli, w kocu chyba. Był przytomny, jęczał, wybite zęby, krew. Położyli go na podłodze z marynarką pod głową. Ktoś zrobił zdjęcia. „To będzie dokument zbrodni.” - „Niech cały świat to zobaczy”.²⁸ [pobici członkowie Solidarności zostali zabrani wkrótce do Szpitala XXX-lecia, wśród nich był również Michał Bartoszcze, który doznał wstrząśnienia mózgu).

²⁴ Tamże, str. 31

²⁵ Tamże str. 42

²⁶ Tamże, s.46

²⁷ Tamże, str. 50

²⁸ Tamże, str. 51

Grupa V

- 1. Jakie działania podjęła opozycja, aby nagłośnić sprawę**
- 2. Jakie nastroje panowały wśród społeczeństwa 19 marca i podczas wydarzeń, które nastąpiły bezpośrednio po pobiciu działaczy opozycji?**
- 3. Jak Kryzys Bydgoski był postrzegany przez działaczy opozycji?**

Tekst 1 (V)

Antoni Tokarczuk (wiceprzewodniczący MKZ Bydgoszcz)

Akcję propagandową podjęliśmy natychmiast. Rakowski potem ciągle podkreślał, że oni powinni zacząć uczyć się od nas propagandy. Oczywiście w tym naszym działaniu była duża spontaniczność, ale też i ogromna mobilizacja. [...] Znaleźli się ci, co zrobili zdjęcia, potem zdjęcia natychmiast zostały przeniesione na plakaty, te plakaty następnego dnia już zostały dowieszone na dworzec i maszyniści kolejowi rozwieźli je po kraju. To wszystko to było takie spontaniczne, grupowe działanie.²⁹

Tekst 2 (V)

Stanisław Śmigiel (działacz opozycji demokratycznej z Torunia)

Nie każdy się interesował tym co w kraju się dzieje. Kiedy jednak ukazały się zdjęcia tych trzech pobitych, to był szok. Naprawdę wszyscy się tą Bydgoszczą przejęli. Fotografie w Toruniu były wszędzie i to były wstrząsające zdjęcia. Przedtem nikogo specjalnie nie obchodziło, o co ci rolnicy się tam dopominają, co się w tej Bydgoszczy dzieje. Prawdę mówiąc, 99 procent społeczeństwa nie wiedziało dokładnie, o co chodzi, wiedzano tylko, że pobito w drastyczny sposób działaczy „Solidarności”³⁰

Tekst 3 (V)

Stanisław Kozanecki (przewodniczący KZ NSZZ „S” w Wodociągach Miejskich w Bydgoszczy):

Zostałem telefonicznie powiadomiony, żeby zebrać kolegów i przyjść do WRN na masówkę. Po pracy, po godzinie 15.00 [...] Jak już dotarliśmy, koło godziny 16.00, na placu przed WRN-em stało dość dużo ludzi. Wznoszono okrzyki: „Solidarność!”, „Nie dajcie się!”³¹

Tekst 4 (V)

Zdzisław Hetzig (członek MKZ Bydgoszcz)

Około godziny 17.30 na ulicę Jagiellońską zaczęły przyjeżdżać i ustawiać się w szereg wozy milicyjne wyposażone w armatki wodne. Zaczęło robić się niebiesko. Wstrzymany został także ruch tramwajowy. Ponieważ w tym dniu były imieniny Józefa, sporo osób jechało na imieniny lub z nich wracało. [...] W związku z tym, że tramwaje dojeżdżały tylko do Ronda XXX-lecia z jednej strony, a Armii Czerwonej z drugiej, ludzie byli zmuszeni przejść przed budynkiem WRN-u. Naturalnie część z nich się zatrzymywała, tylko z tego powodu, że stali tam już inni.³²

Tekst 5 (V)

Karol Modzelewski (członek Prezydium MKZ, rzecznik prasowy KKP)

[...] Razem z Władkiem Frasnyniukiem i jeszcze kilkoma osobami objeżdżaliśmy podczas strajku ostrzegawczego główne wrocławskie zakłady, żeby zobaczyć, jak on przebiega.

²⁹ Tamże, str. 55.

³⁰ Tamże, str.56.

³¹ Tamże str. 35.

³² Tamże, str. 35.

Wszystko stało, na bramach, jak zawsze w czasie strajku były flagi i wart strajkowe. Warty strajkowe były na ogół trzyosobowe. Jeden człowiek z białą-czerwoną opaską z napisem „Solidarność”, drugi białą-czerwoną opaską z napisem – na przykład „Związek Zawodowy Metalowców”, czyli związek branżowy i trzeci: białą-czerwoną opaską z napisem „Komitet Zakładowy PZPR”. Tak więc był to moment, w którym rząd był izolowany jak nigdy. Kto go popierał, skoro komitety zakładowe partii rządzącej strajkowały przeciw niemu, razem z nami? To był okres maksymalnej mobilizacji i siły „Solidarności” i największej słabości drugiej strony.³³

Tekst 6 (V)

Marian Fundament (wiceprzewodniczący KZ w Wojewódzkim Przedsiębiorstwie Komunikacyjnym w Bydgoszczy)

Z poprzednich strajków mieliśmy takie doświadczenie, że przed każdym (strajkiem) [...] byliśmy wzywani do dyrektora. Tam przychodził oficer, prokurator, ktoś z Urzędu Wojewódzkiego i z nami wyjaśniano: co to będzie, jakie straty dla gospodarki itd. Przed tym strajkiem, 27 marca, nie było żadnych takich kontaktów. Wręcz przeciwnie- kierownicy, którzy byli propezetpeerowscy, wręcz pierwsi stawali [...]. Ten strajk był jakiś wyjątkowy, poparli go nawet działacze z wyższych szczebli.³⁴

Tekst 7 (V)

Bogdan Lis (członek KKP)

Uważałem, że wydarzenia marcowe [...] były momentem, w którym należało tą władzą potrząsnąć. [...] Bydgoszcz była okazją, by wymusić na władzy autentyczną akceptację „Solidarności” [...] Nie odbierać jej władzy, tylko dać jej takiego kopa, żeby dała nam spokój, żebyśmy mieli czas na zorganizowanie Związku i prowadzenie już jakiejś normalnej polityki.³⁵

Tekst 8 (V)

Teresa Konarska (mieszkanca Warszawy) w dzienniku

22 marca

Właśnie toczą się rozmowy Wałęsa- Rakowski (spotkanie przedstawicieli Prezydium KKP i MKZ Bydgoszcz z wicepremierem Mieczysławem Rakowskim i Komitetem Rządowym ds. Związków Zawodowych odbyło się w Warszawie 22 marca 1981r.) Boże! Żeby się to jakoś polubownie załatwiło! Od tego zależy wszystko. Jeżeli nie dojdą do porozumienia- to strajk generalny. I wtedy, być może... czołgi radzieckie! Niestety ostateczne. *Finis Poloniae.*³⁶

³³ Tamże, str. 78.

³⁴ Tamże, str. 79.

³⁵ Tamże, str. 70.

³⁶ Kryzys bydgoski..., op. cyt., str. 65.

Grupa VI

1. W jaki sposób młodzież zaangażowała się w te wydarzenia? Odwołaj się do konkretnych przykładów podejmowanych działań.

Tekst 1 (V) Radosław Sikorski (licealista)

Ojciec dowiedział się z Radia Wolna Europa, że coś pod WRN-em się dzieje. Wiedzieliśmy, że trwa okupacja budynku ZSL-u i że miało miejsce posiedzenie WRN. Poszliśmy pod budynek WRN-u. To miało formę takiego czuwania, raz po raz ktoś z okna mówił, co się dzieje w środku. Była atmosfera grozy, bo wokół nas, wokół tego kwartału, gdzie staliśmy, w kółko jeździły ciężarówki ZOMO.³⁷

Tekst 2 (VI)

Iwona Balcerzak (licealistka z Bydgoszczy)

Następnego dnia w szkole żaden nauczyciel nie powiedział nawet słowa o wydarzeniach w Bydgoszczy, jednak młodzież wiedziała już wszystko, każdy miał wiadomości przyniesione z domu, niektórzy mieli nawet ulotki. Po lekcjach udałyśmy się z koleżankami na ulicę Marchlewskiego, gdzie mieścił się MKZ. Stał tam tłum ludzi. Wiadomo było, że w nocy do Bydgoszczy przyjechał Lech Wałęsa, że obecnie trwają rozmowy w Zakładach Naprawczych Taboru Kolejowego. Patrzyłam na morze ludzkich głów i już wiedziałam, po której stronie będzie moje miejsce w tym kraju³⁸.

Tekst 3 (VI)

Radosław Sikorski

Wałęsa wychodził na balkon tej kamienicy i przemawiał do tłumów zgromadzonych nad Brdą i na moście.

Obradowały władze „Solidarności”, z tego powstawały taśmy. Brałem te taśmy, presją moralną uzyskiwałem dostęp do szkolnego radiowęzła i je z tego radiowęzła nadawałem. W szkole zainicjowaliśmy Uczniowski Komitet Strajkowy (UKS). Zwołaliśmy też zebranie Międzyszkolnego Komitetu Strajkowego, które odbyło się po sąsiedzku – w VI Liceum. Tam podjęliśmy uchwałę, że jeśli będzie strajk ogólnopolski to my będziemy okupować szkoły. Założyliśmy pismo podziemne „Orzeł Biały”, którego pierwszy numer odbiliśmy w nocy w MKZ-ecie na związkowym powielaczu. Po czym poszliśmy w miasto, pisząc hasła na murach: „Rulewskiego pomścimy”. Mój patent okazał się bardzo skuteczny, mianowicie malowaliśmy nie farbą, tylko płynem do zabezpieczania podwozi samochodowych w sprayu-takim srebrzystym...³⁹

Tekst 4 (VI)

Krzysztof Frelichowski (18 latek, mieszkaniec Bydgoszczy)

Nazajutrz, podczas mszy w Bazylice nastroje studził bp Jan Michalski „Ja biskup, wołam i błagam, zwłaszcza młodzież (...) byście się nie gromadzili też i tam, gdzie strajkują nasi kochani bracia rolnicy.”⁴⁰

³⁷ Tamże, str. 35

³⁸ Tamże, str. 61

³⁹ Tamże,

⁴⁰ Album Bydgoski, w Dodatek do Gazety Pomorskiej, 18 marca 2010 r., str. 1,

Tekst 5 (VI)

Po paru dniach w kilku bydgoskich szkołach powstały Uczniowskie Komitety Strajkowe, w celu przygotowania młodzieży do wzięcia udziału w zapowiadany przez „Solidarność” strajku generalnym. [...] „Prezydium UKS stwierdza w nim, że czuje się współgospodarzem szkoły i w odpowiedzi na zaistniałą sytuację w mieście ogłasza gotowość strajkową dla liceum, a w przypadku podjęcia strajku generalnego przez „Solidarność” rozpocznie akcje strajkową (...) zaznacza, że nie będzie bojkotować zajęć lekcyjnych, że strajkować będą tylko osoby dorosłe, nie wysuwa żadnych postulatów, a popiera żądania MKS „Solidarność.” Przypomina raport SB. [...] Wystosowano też dwa pisma do Biura Politycznego PZPR i do sejmu PRL. [...] ich autorzy naiwnie wierzyli, że wśród członków komunistycznej partii istnieje grupa, dla której dobro Ojczyzny jest celem nadrzędnym, a posłowie Sejmu PRL są władni jakichkolwiek suwerennych decyzji [...].⁴¹

Tekst 6 (VI)

List bydgoskich UKS-ów do sejmu PRL (znajduje się w dodatkowych materiałach ze zdjęciami)

⁴¹ Tamże,

Grupa VII

Proszę oddelegować do każdej grupy po jednej osobie i określić najważniejsze miejsca rozgrywania się wspomnianych wydarzeń, następnie nanieść te punkty na mapę, tak abyście mogli wyruszyć śladami bohaterów i wydarzeń Bydgoskiego Marca 81' (ważne, aby uczniowie mieli do dyspozycji plan miasta z 1981 r, i współczesny). Uczniowie mają do dyspozycji kilka planów miasta, nanoszą punkty, następnie tworzą na jednym planie ścieżkę tematyczną oznaczając wybrane miejsca.

Dodatkowo, można jeszcze wykorzystać elementy dodatkowej wypowiedzi, dotyczące miejsc, które powinny znaleźć się na trasie spaceru:

Przykładowe wypowiedzi:

1. Scena balkonowa, Julii brak, ale widownia ogromna. (podpowiedź, zmierza tam również Przechodzący *przez rzekę*)
2. Pomnik zęba, którego nie było...
3. Miejsce strajku tych, którzy „Żywią i bronią”

Do materiałów każdego zespołu dodajemy krótkie wyjaśnienie pojawiających się w tekstach skrótów.

KKP- Krajowa Komisja Porozumiewawcza

KZ NSZZ „S”- Komitet Zakładowy Niezależnego Związku Zawodowego „Solidarności”

MKZ- Międzyzakładowy Komitet Strajkowy

NSZZ „S” – Niezależny Samorządny Związek Zawodowy „Solidarność”

NSZZ Rolników Indywidualnych- Niezależny Samorządny Związek Zawodowy Rolników Indywidualnych

PSL- Polskie Stronnictwo Ludowe

PZPR- Polska Zjednoczona Partia Robotnicza

„S” RI- Solidarność Rolników Indywidualnych

WZKiOR w Bydgoszczy- Wojewódzki Związek Kółek i Organizacji Rolniczych

WRN- Wojewódzka Rada Narodowa

ZOMO- Zmotoryzowane Odwoły Milicji Obywatelskiej,

ZSL- Zjednoczone Stronnictwo Ludowe

Zdjęcia dla grupy I

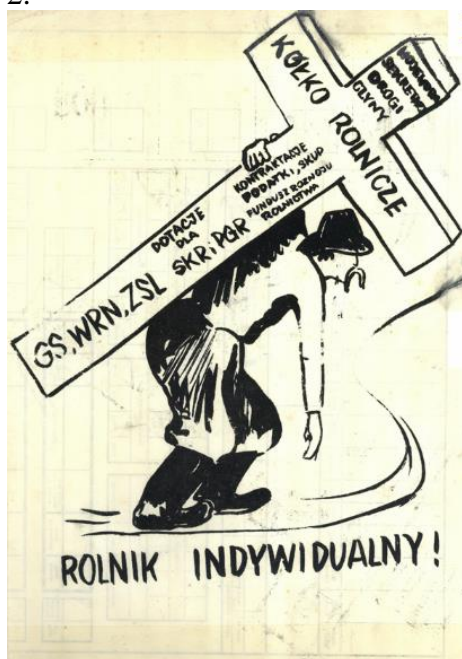
1.

(Uczestnicy manifestacji rolniczej, Bydgoszcz, 8 lutego 1981 r.) w:

<https://edukacja.ipn.gov.pl/download/210/557764/Komunistowobepolskiejwsizeszytdlauczniacz3.pdf>

2.

<https://gdansk.ipn.gov.pl/pl2/aktualnosci/48226,Wydarzenia-bydgoskiego-marca-1981-roku.html>

3.

Manifestacja poparcia dla „Solidarności”

http://4ict.pl/szlaki_pamieci/index.php?option=com_content&view=article&id=72&Itemid=8

4.

<https://www.fotografistka.pl/ksiazki/bydgoski-marzec-81-w-objektywie-chrisa-niedenthala>

Zdjęcie dla grupy II

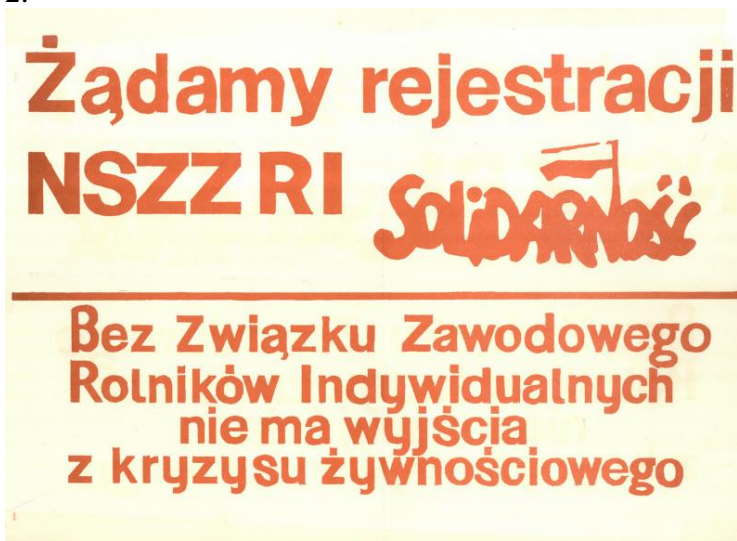
1.

Strajkujący w siedzibie WK ZSL w Bydgoszczy. Protest trwał od 16 marca do 17 kwietnia 1981 r. (ze zbiorów Jana Rulewskiego)w:

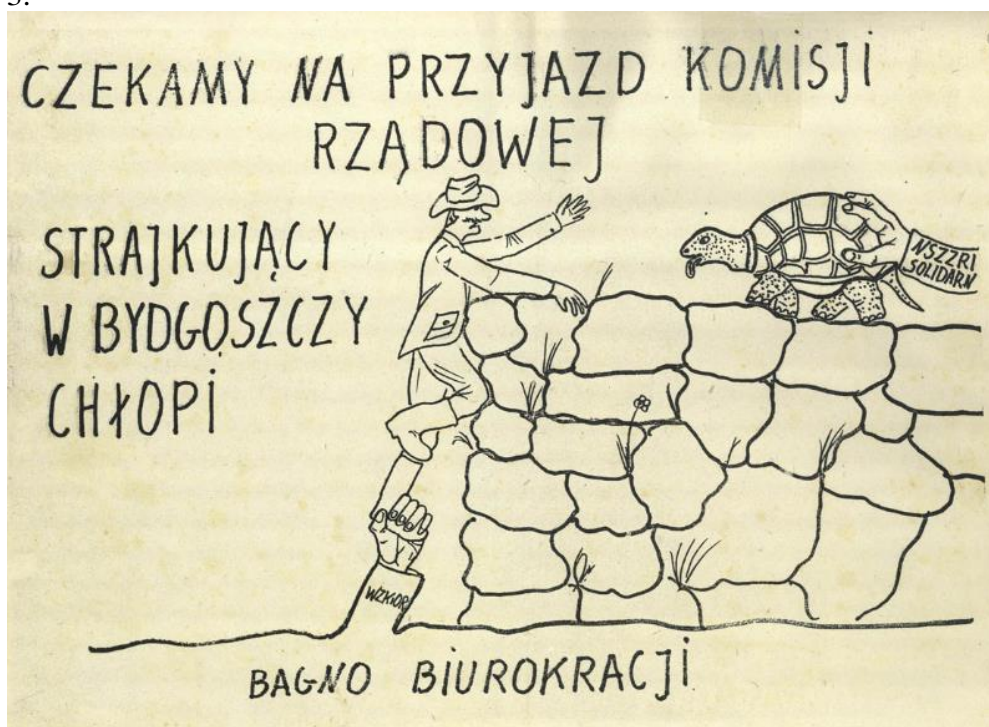
<https://edukacja.ipn.gov.pl/download/210/557764/Komunisciwobecpolskiejwsizeszytdlauczniacz3.pdf>

2.

<https://gdansk.ipn.gov.pl/pl2/aktualnosci/48226,Wydarzenia-bydgoskiego-marca-1981-roku.html>

3.

<https://gdansk.ipn.gov.pl/pl2/aktualnosci/48226,Wydarzenia-bydgoskiego-marca-1981-roku.html>

4.

<http://wspominajbydgoszcz.blogspot.com/2014/03/bydgoski-marzec81.html>

5.

<https://www.fotografistka.pl/wystawy/chris-niedenthal-bydgoski-marzec-81>

Zdjęcia dla grupy III

1.

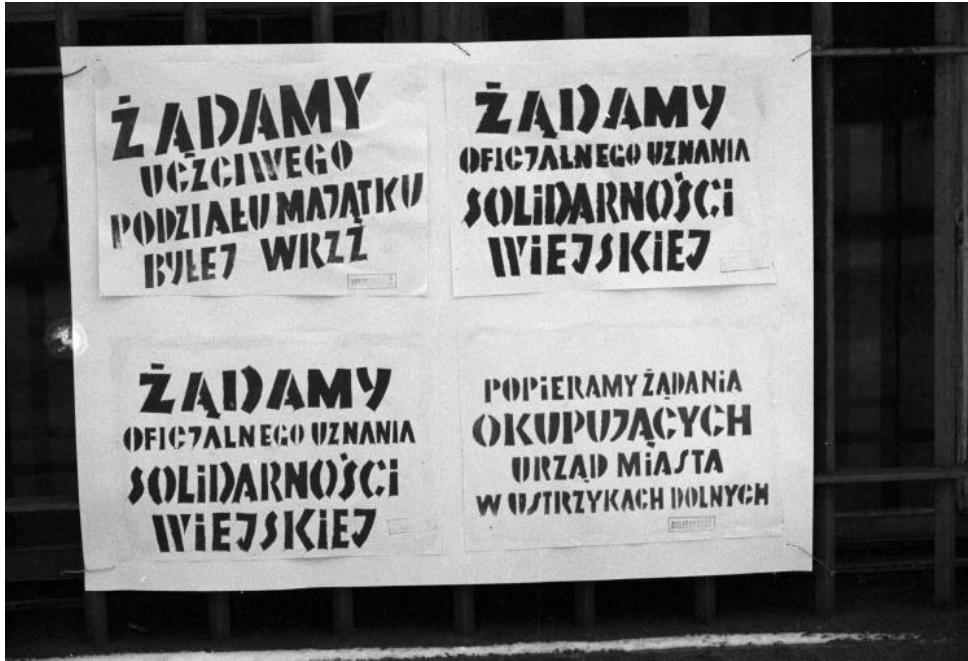
2.

Na Starym Rynku w Bydgoszczy

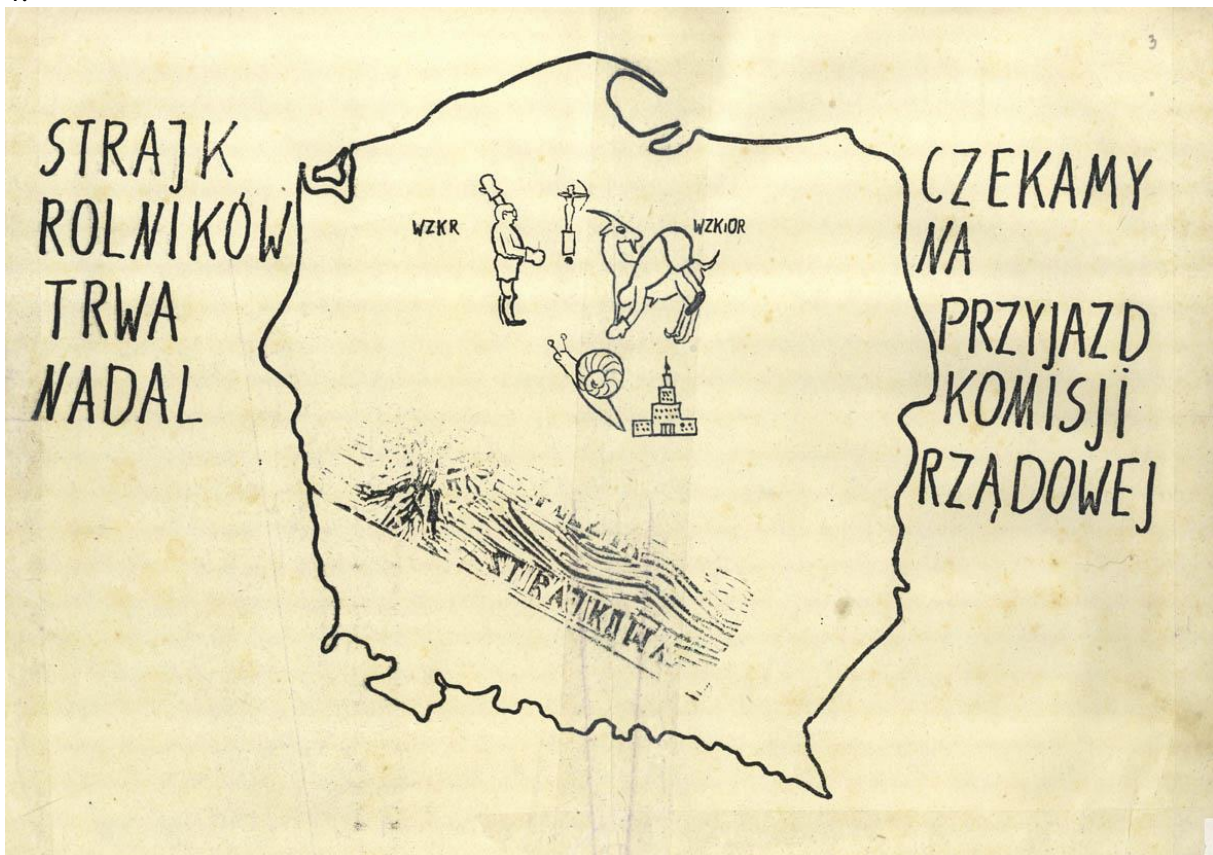
http://4ict.pl/szlaki_pamieci/index.php?option=com_content&view=article&id=72&Itemid=83

3.

<https://dzieje.pl/40-lat-temu-podpisano-porozumienia-rzeszowsko-ustrzyckie>

4.

<https://gdansk.ipn.gov.pl/p12/aktualnosci/48226,Wydarzenia-bydgoskiego-marca-1981-roku.html>

Zdjęcie dla grupy IV

1

<http://wspominajbydgoszcz.blogspot.com/2014/03/bydgoski-marzec81.html>

2.

AIPN By.

19.03.1981 r. Prowokacja bydgoska. Delegacja 'Solidarności' usuwana siłą przez milicjantów z sali obrad wojewódzkiej rady narodowej w Bydgoszczy (Fot. Wikimedia Commons)

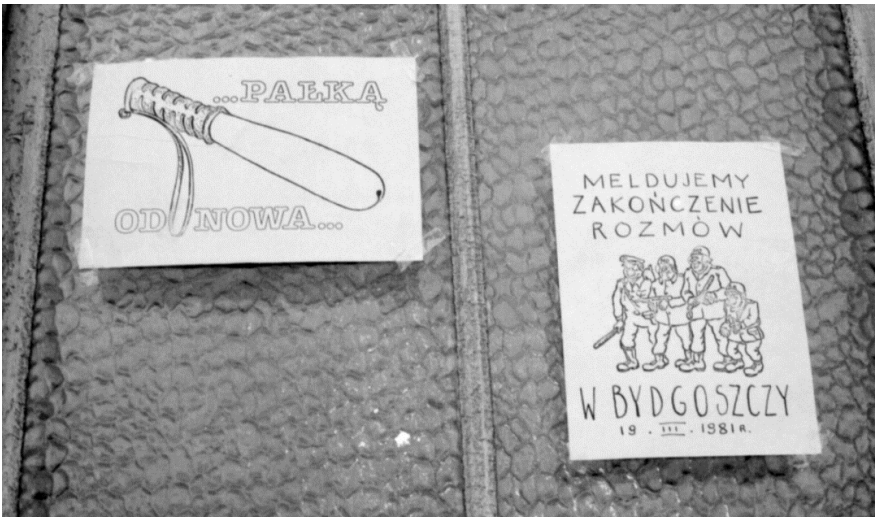
<https://gdansk.ipn.gov.pl/pl2/aktualnosci/48226,Wydarzenia-bydgoskiego-marca-1981-roku.html>

3.

<https://gdansk.ipn.gov.pl/pl2/aktualnosci/48226,Wydarzenia-bydgoskiego-marca-1981-roku.html>

4.

<https://www.bydgoszcz.ap.gov.pl/popularyzacja-i-edukacja/wystawy/40-lecie-bydgoskiego-marca-1981/> Bydgoski marzec - plakaty w oknie domu

Archiwum Państwowe w Bydgoszczy, Zbiór fotografii Zdzisława Krakowiaka, sygn. 11

Zdjęcia dla grupy V:

1.

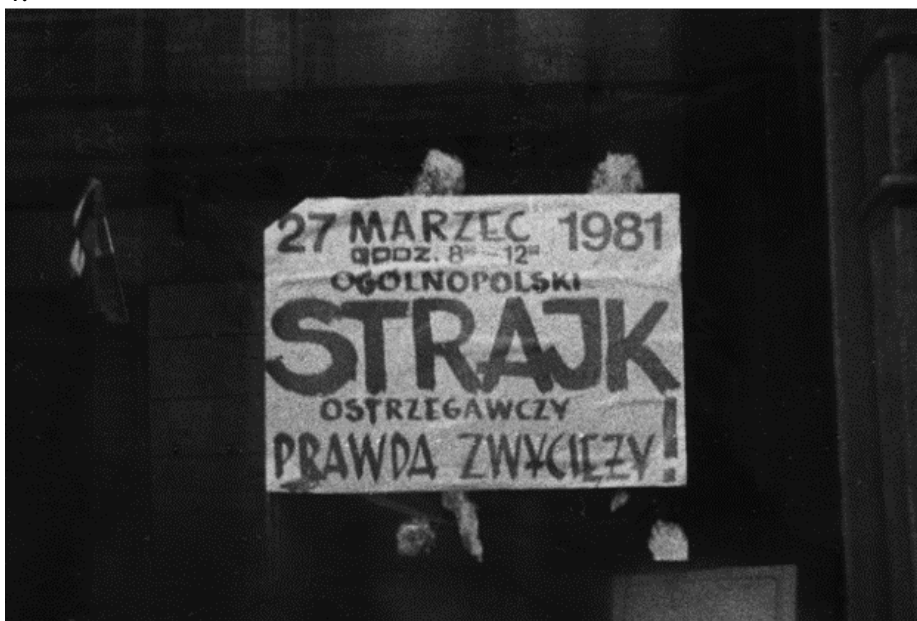
Fot. Gerard Lewandowski.

2.

Bydgoski marzec ludzie zgromadzeni przed siedzibą "Solidarności" RI
Archiwum Państwowe w Bydgoszczy, Zbiór fotografii Zdzisława Krakowiaka, sygn. 10

4.

5.

Bydgoski marzec - Lech Wałęsa przemawiający z balkonu siedziby MKS
Archiwum Państwowe w Bydgoszczy, Zbiór fotografii Zdzisława Krakowiaka, sygn. 10
<https://www.bydgoszcz.ap.gov.pl/popularyzacja-i-edukacja/wystawy/40-lecie-bydgoskiego-marca-1981/>

5.

https://www.foto.karta.org.pl/nasze-zbiory/kolekcje/ok_0800_independent_polish_agency,48470,zdjecie.html

6.

https://www.foto.karta.org.pl/nasze-zbiory/kolekcje/ok_0800_independent_polish_agency,48470,zdjecie.html

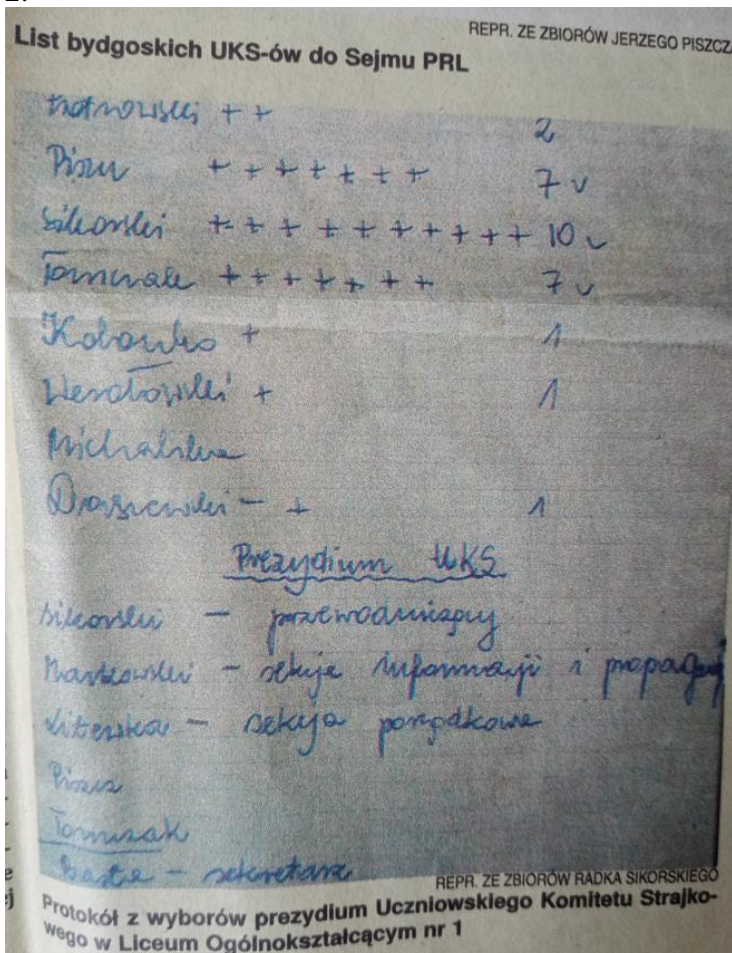
Zdjęcia dla grupy VI:

1.

Napis na ścianie budynku w Bydgoszczy. Marzec 1981 r. Fot. PAP/G. Rogiński <https://dzieje.pl/artykulyhistoryczne/kryzys-bydgoski>

2.

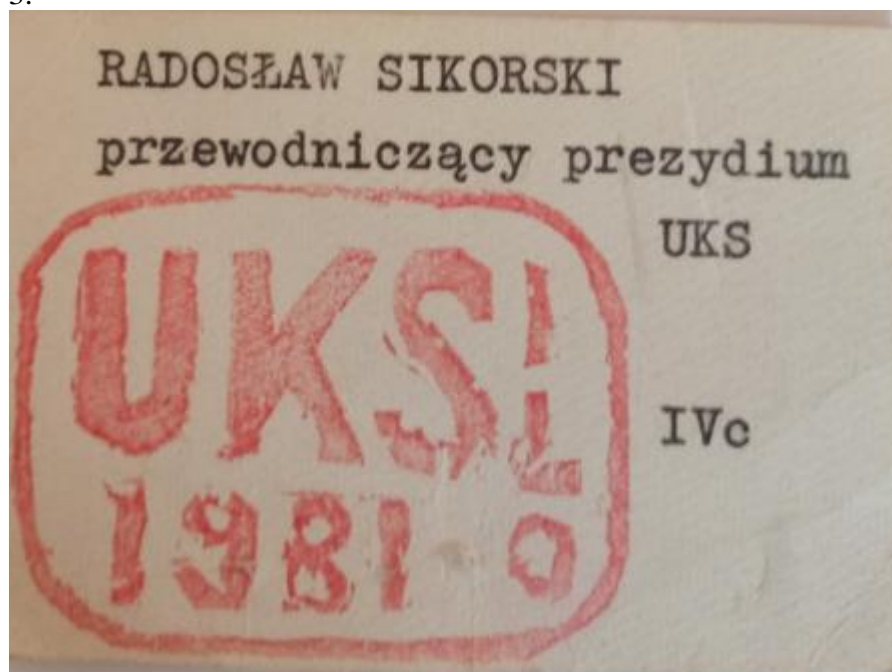
Album Bydgoski [w:] Gazeta Pomorska, 18 marca 2010r. <https://pomorska.pl/tag/album-bydgoski>

4.

[Zbiory Biblioteki I LO im. C.K. Norwida z Oddziałami Dwujęzycznymi w Bydgoszczy](#)

3.

[Zdjęcie legitymacji ze zbiorów Biblioteki I LO im. C.K. Norwida z Oddziałami Dwujęzycznymi w Bydgoszczy – dar Radosława Sikorskiego.](#)

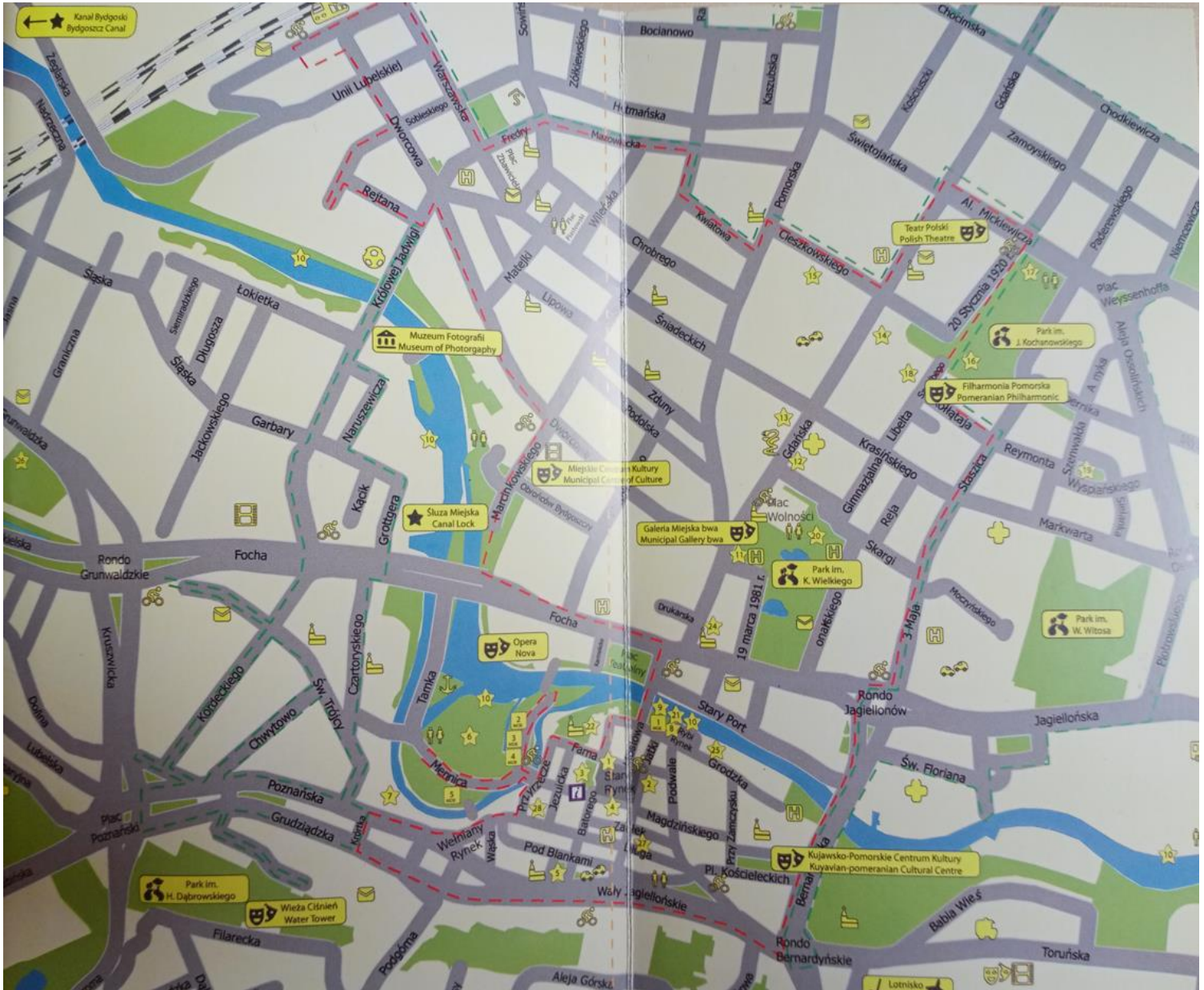
Plan miasta sprzed 1989 r.

Plan miasta PPWK, Krajowa Agencja Wydawnicza 1984

Współczesny plan miasta - młodzież może wykorzystać plan ze strony:

[Bydgoszcz – Moje Mapy Google](#)

Przewodnik, Bydgoszcz, red. A. Kołosowska, P. Janusz, M. Obremski, Bydgoszcz, wyd. II, 2015r.